

УДК 323.32(477)

СЕРЕДНІЙ КЛАС ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

Лариса Четверікова

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів 79000, Україна, filos@franko.lviv.ua*

Розглянуто суть поняття “соціальна держава” та визначено умови її формування в Україні. Обґрунтовано твердження про те, що середній клас є необхідною умовою формування соціальної держави.

Ключові слова: демократична, правова, соціальна держава, середній клас, соціальна політика.

Стан наукового опрацювання проблеми: цій проблемі присвячено чимало наукових праць українських і зарубіжних учених. Теоретичні засади поняття “соціальна держава” розглянуто в працях А. Брауна (США), М. Бонетті (Франція), Г. Ріттера (Німеччина), К. Соле (Іспанія). Серед українських науковців цю проблему зокрема досліджували: Д. Гордієнко, Н. Мельникова, Ж. Пустовіт, А. Силе-нко, О. Скрипнюк.

Мета статті – проаналізувати суть поняття “соціальна держава” та обґрунтувати твердження, що наявність середнього класу – необхідна умова формування соціальної держави в Україні.

Актуальність теми: оскільки в Конституції закріплено, що Україна розвивається в демократичну, правову, соціальну державу, то необхідно з’ясувати суть поняття “соціальна держава” та умови її формування в Україні.

Новизна статті полягає в методологічному дослідженні суті понять “соціальна держава” та “середній клас”. Проаналізовано умови формування соціальної держави в Україні.

Зв’язок з науковими програмами, планами, темами: матеріал статті можна використати під час підготовки спецкурсів з політології.

Падіння тоталітарного режиму та проголошення України самостійною, незалежною, демократичною державою зумовили якісно новий етап розвитку суспільства. Конституція нашої держави закріпила, що Україна розвивається в демократичну, правову, соціальну державу [7, с. 1]. Розкриваючи зміст цих понять, ви значимо основні ознаки демократичної правової держави, а саме: розширене застосування прогресивних, демократичних основ виборчого права; обрання керівників за умови дострокового відкликання тих, хто зарекомендував себе негативно на цій посаді; утвердження принципу розподілу влад на виконавчу, законодавчу та судову; використання демократичних принципів під час обрання на державну службу, що сприяло б приходу людей справді підготовлених; розвиток

демократичних відносин між державою та громадянським суспільством; визначення та забезпечення дієвого захисту прав і свобод громадян, закріплених у Конституції та інших правових актах. Щодо поняття “соціальна держава”, то, згідно з одним із наукових підходів, сутність соціальної держави розглядають у трьох ракурсах. Перший: соціальне розуміють у загальному значенні, як рівнозначне суспільному, а термін “соціальна держава” означає, що держава відповідає за функціонування суспільства. Другий ракурс вказує на суспільний статус людини, її зв’язок зі суспільством. Термін “соціальна” в такому контексті підкреслює існування обов’язків індивіда щодо інших людей і суспільства загалом. Третій трактує “соціальну державу” як організацію, що намагається забезпечити кожному громадянину належні умови існування, соціальну захищеність, співучасть в управлінні виробництвом, а в ідеалі – приблизно однакові життєві шанси, можливості для самореалізації особистості в суспільстві. Діяльність такої держави спрямована на загальне благо, утвердження в суспільстві принципів загальної справедливості [8, с. 52]. Очевидно, у Конституції України йдеться власне про третій варіант тлумачення цього терміна.

Отже, з’ясувавши суть, визначимо політичні та економічні механізми самореалізації соціальності держави. Як стверджує О. Скрипнюк, однією з визначальних рис соціальної держави є те, що вона “займається розподілом соціального багатства і державних ресурсів” [10, с. 27]. Однак при цьому принципи соціальної держави не суперечать принципам ринкової економіки, тобто держава впливає на соціальні відносини, а не регулює їх. Соціальна держава, або, як її ще називають у сучасній літературі, – держава добробуту – це держава соціально орієнтованої ринкової економіки. Одне з основних завдань соціальної держави – забезпечити відповідний дохід, який підтримав би мінімальний, соціально гарантований рівень життя. Щоб підвищити життєвий рівень, громадяни мають працювати, доповнюючи таким чином свій дохід. В Австралії, наприклад, гарантовано відповідні пільги та послуги, однак заможних громадян вилучають з цього кола через систему контролю за їхніми податками та нерухомістю. Стандарти такого контролю встановлюють на досить високому рівні, і це дає змогу представникам середнього класу користуватися відповідними пільгами політики добробуту [3, с. 32].

Проаналізувавши низку наукових праць, у яких автори наводять ознаки, притаманні соціальній державі, ми виокремили такі риси, що визначають поняття соціальної держави [1, с. 8]:

- конституційні гарантії забезпечення основних громадянських прав особи;
- багатуукладна економіка, що включає приватну, державну та змішану форми власності;
- поєднання планових та ринкових механізмів регулювання суспільного виробництва;
- турбота влади про забезпечення загальної зайнятості населення;
- загальнодоступні системи освіти, охорони здоров’я та соціального захисту;
- державна підтримка малозабезпечених верств населення.

Держава набуває цих рис, вирішивши такі завдання: перерозподіл податків, що надійшли до бюджету; забезпечення робочими місцями (цього, у свою чергу, досягають через сприятливий податковий клімат для підприємців і виробників, заохочення благодійної діяльності, вплив на процеси ціноутворення). Аналогічно, збільшення кількості малих надомних, сімейних підприємств і підприємців сприяє збільшенню кількості робочих місць та коштів, які надходять до бюджету і які витрачають на соціальні заходи.

При цьому можна стверджувати, що основним джерелом поповнення бюджету за рахунок податків є населення з середнім рівнем доходу або, інакше кажучи, середній клас, оскільки це найстабільніший і наймасовіший прошарок населення. У країнах Заходу більше половини населення (до 78—80%) зараховує себе до середнього класу. Усі невеликі надомні, сімейні підприємства, приватні підприємці, які своєю масовістю забезпечують стабільні надходження до бюджету та створюють нові робочі місця, належать до середнього класу.

Отже, як економічний чинник функціонування соціальної держави, середній клас відіграє значну політичну, стабілізуючу роль у державі. Він зацікавлений у політичній стабільності, високо цінує свободу й права людини, схильний до компромісів та примирення політичних полюсів, має помірні політичні вимоги, досить високу компетентність і активність під час прийняття електоральних і політичних рішень. Менталітет і поведінка громадян, що належать до середнього класу, зрівноважують крайнощі соціально-політичних протиріч між багатими та бідними прошарками населення.

Підсумовуючи вищесказане, виокремимо такі види впливу середнього класу на формування соціальної держави:

- завдяки податкам з доходів середній клас є джерелом фінансування, що забезпечує ефективну соціальну політику;
- середній клас – джерело політичної стабільності, що є амортизатором і забезпечує рівновагу між вищими й нижчими класами;
- завдяки високому рівню освіти та політичної й економічної компетентності, середній клас забезпечує прийняття демократичних політичних рішень, ефективно контролює їхнє виконання.

На підставі цих висновків можна стверджувати, що формування середнього класу, його існування та зростання є необхідною умовою становлення соціальної держави в Україні.

Однак ця умова є необхідною, але не є достатньою. Адже для створення соціальної держави потрібна відповідна політико-правова база та практика. Наприклад, у Конституції ФРН 1949 року закріплено, що “Федеративна Республіка Німеччини є демократичною і соціальною державою” [6, с. 188], але докладно цю єдину соціальну мету не розкрито. Натомість це було зроблено в політико-правовій практиці, насамперед у результаті застосування цих принципів державними інститутами. Згідно з ними, положення конституції соціального характеру держави стають завданням, метою і правовою нормою ФРН. Визначення терміну: “соціальна держава” вказує на те, що “під республікою, демократією, федерацією,

правовою державністю розуміють організаційні та процедурні принципи, які забезпечують умови нормального існування суспільства і держави, а під соціальною державністю – саме це існування” [2, с. 64]. Принцип соціальної держави в німецькому праві є дуже близьким до принципу правової держави, тому ми й говоримо про двоєдиний принцип соціальної правової держави.

Аналогічно, Конституція Іспанії 1978 року визначає, що “Іспанія конститується як правова, демократична соціальна держава, яка проголошує вищими цінностями свого правопорядку справедливість, рівність і політичний плюралізм” [6, с. 371].

Однак є низка конституцій європейських держав, де не закріплено конституційно правові норми, спрямовані на соціальний захист населення. До таких країн належать, наприклад, Швеція, Нідерланди, Швейцарія. Але політико-правова практика цих країн зорієнтована на соціальні принципи.

Повертаючись до розгляду середнього класу як важливої детермінанти формування та існування соціальної держави, треба визначити умови, за яких він народжується, та окреслити визначальні ознаки, якими в політичній науці є соціально-економічні та соціокультурні характеристики: рівень освіти, рід занять, розмір доходу, належність до певної професійної групи. Відповідно до цих ознак можна виокремити такі щаблі соціальної драбини: вищий, середній та нижчий. Кожна з груп має певний соціальний статус, здебільшого пов’язаний з рівнем освіти, родом занять і його престижністю, а також з обсягом доходу. На підставі цього можна виокремити такі критерії зарахування до середнього класу: рівень добробуту, який визначає якість життя; рівень освіти й культури, що дає змогу виконувати висококваліфіковану роботу, у тому числі керівну; економічний тип поведінки, орієнтований на ринкову форму господарювання з намаганням до самостійності й незалежності; соціально-економічні, психологічні установки на сімейний добробут, індивідуальний розвиток і вдосконалення; політичні орієнтації – законотворчість, вимога захисту законів і прав людини; престиж трудової діяльності, престиж способу життя [9, с. 86].

Основними рисами середнього класу сучасні науковці вважають володіння власністю, освітній рівень і технічні навички, управлінську діяльність, середній – за стандартами сьогодення – рівень матеріальної забезпеченості. У минулому в країнах Заходу до середнього класу зараховували фермерів, дрібних бізнесменів і торговців. Тепер – дрібних і середніх власників, а також високооплачуваних працівників сфери послуг, інформатики, соціальної інфраструктури.

Щодо нашої держави, то не все так однозначно. У Конституції України визначено, що наша держава має стати соціальною. Для цього створюють відповідну правову базу, розробляють і втілюють законодавчі норми й акти. Однак процес перебудови є надзвичайно складним і болісним. Глибокі перетворення, у яких задіяні всі верстви суспільства, висвітили нові, надзвичайно гострі політичні, економічні, правові та соціальні проблеми. Зміни, що почалися 1991 р., свідчать, що стан українського суспільства можна визначати як перехідний, адже основними ознаками перехідного суспільства є утвердження багатопартійності, прагнення

збудувати демократичну, соціально-правову державу й громадянське суспільство, формування правової бази для функціонування ринкових відносин, сприяння розвитку ринкової економіки та приватного сектора [4, с. 2].

На цьому етапі відбувається становлення політичної системи, відповідно до існуючих принципів демократії та громадянського суспільства: представництво народу в управлінні справами суспільства, значна децентралізація адміністративних функцій, активізація діяльності муніципальних органів, створення сприятливих умов в економіці для включення до ринкових відносин усіх верств населення (через малі підприємства, сімейний бізнес, надомне підприємництво).

Як ми вже зазначали вище, кожне суспільство має ту чи іншу соціальну структуру. Особливості економічного й політичного розвитку в Україні зумовили появу певних рис соціальної структури, і аж ніяк не всі з них сприятливі для розвитку громадянського суспільства й формування соціальної держави.

Крім створення непідконтрольної громадянству всесильної номенклатурно-олігархічної верстви, серед несприятливих рис також – досить невизначена соціальна структура населення. Наразі можна говорити, що соціальна структура українського суспільства складається з груп, успадкованих від командно-адміністративного соціалізму, і частково з груп, які утворилися за період незалежності й реформування суспільства [5, с. 175]. Вона має всі ознаки, притаманні перехідному періодові: групи є нестійкими, соціальний статус – мало вираженим, а групова самоідентифікація людей з групами, до яких вони належать, – невиразною.

Однак враховуючи такі показники соціальної стратифікації, як володіння майном і рівень доходів в Україні на початок 90-х років, виокремимо такі класи [5, с. 176]:

- вищий клас, або правляча еліта – відроджена й частково трансформована номенклатура (0,5%);
- близька до вищого класу під-еліта – частина “нових” українців і політиків, котрі поки що прямо не беруть участі у здійсненні влади (2%);
- середній клас (за статусом і доходом) (12%);
- основна частина населення, середні за статусом, але нижчі за доходом верстви (73%);
- нижчий клас (бідні верстви) (7,5%);
- декласовані прошарки населення (5%).

З цього випливає, що становище понад 85% населення України – нижче від середнього класу. І лише невелика частина може бути задоволена своїм життям.

Така сумна ситуація склалася внаслідок політичних і економічних реформ, які торкнулися всіх сфер життя. 1992 р. під час спаду виробництва й різкого скорочення надходжень до бюджету наша держава була не в стані виконати соціальні програми та вчасно виплатити заробітну плату працівникам бюджетної сфери. Тягар виплат переріс фінансові можливості економіки (витрати становили понад 40% ВВП) [11, с. 5].

Протягом 90-х років певна частина населення адаптувалася до нових умов, дехто знайшов роботу за кордоном, але негативної ситуації, що склалася в суспільстві, не вдалося ліквідувати. Не було здійснено ефективних реформ для створення міцного середнього класу в місті і в селі, який став би опорою демократичних інститутів, творцем соціальної держави загалом.

В Україні, як і в інших перехідних суспільствах, формування середнього класу відбувається в міру розвитку малого та середнього бізнесу, появи надомних, сімейних підприємств, приватних підприємців, фермерських господарств, підвищення статусу й поліпшення матеріальної забезпеченості науково-технічної інтелігенції, учених, діячів культури та освітян. До середнього класу належать власники нерухомого майна, землі, акцій, фінансисти й менеджери середнього рівня. Загалом його формують працівники, які отримують середній за обсягом дохід у вигляді прибутку або заробітної плати, який дає змогу підтримувати відповідний для представників середнього класу рівень життя.

Однак з кінця 90-х років, завдяки політичним, економічним і правовим реформам, соціальне становище населення поступово поліпшується. 1998 р. почався невеликий приріст промислового виробництва, зростання позначилося на всіх основних показниках економічного розвитку. Знизилися темпи інфляції, піднесення економіки сприяло зростанню доходів населення. Попри це, економічні та політичні зміни, які відбулися в Україні після проголошення її суверенною, незалежною, демократичною, правовою, соціальною державою, ще не створили міцного підґрунтя для формування України як соціальної держави, хоча уможливили його початкову стадію.

Основна умова народження середнього класу – соціальна політика держави, спрямована на захист соціального й культурного середовища, забезпечення духовних потреб людини, вільного й самостійного розвитку людської особистості. Її метою є захист людини від стихійності життя й ринку. У цій ситуації держава не є диктатором, змушуючи суспільство жити згідно з її наказами, а тільки допомагає своїм громадянам адаптуватися до ринкових відносин, знайти своє місце в житті. Соціальний захист передбачає ефективні механізми охорони праці та допомоги в разі втраті роботи, систему перекваліфікації, соціального страхування й пенсійного забезпечення, систему допомоги малозабезпеченим та інші механізми соціального захисту людей. Держава повинна встановлювати стандарти соціального захисту й контролювати їхнє дотримання, а також інвестувати в соціальну сферу, забезпечувати діяльність державних інститутів соціальної допомоги й стимулювати приватну ініціативу в галузі надання соціальних послуг. Соціальна політика має також передбачати захист культурного середовища, розвиток культури та рівний доступ до всіх її здобутків, захист науки, інвестування в розвиток фундаментальної науки.

Діючи відповідно, підтримуючи рівень життя та освіти населення, держава сприяє створенню міцного середнього класу. Формується якісно новий прошарок населення: законослухняний, освічений, висококваліфікований, що має високий

рівень культури. А така соціальна політика є не чим іншим, як політикою добробуту, яка притаманна соціальній державі.

Отже, наявність середнього класу – одна з основних умов формування соціальної держави, а водночас це доказ того, що держава є соціальною. Поява середнього класу й формування соціальної держави неможливі одне без одного. Нереально створити середній клас без відповідної соціальної політики добробуту. І, в свою чергу, не можна створити соціальну державу без існування тих умов, які забезпечують наявність середнього класу.

-
1. Гетьман В. П., Килимник Ю. В. Чи стане Україна соціальною державою?: Бесіди про Конституцію. – К.: Б. в., 1996. – 22 с.
 2. Государственное право Германии. – М.: Институт государства и права РАН, 1994. – Т. 1. – 311 с.
 3. Дікон Б., Халс М., Стабс П. Глобальна соціальна політика. – К.: Основи, 1999. – 346 с.
 4. Доповідь Голови ФП України Стояна О. М. на VI конгресі ФПУ 27 січня 1997 // Профспілкова газета. – 1997. – 31 січня.
 5. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. Монографія. – Л.: Червона калина, 2002. – 276 с.
 6. Конституции государств Европейского Союза. – М.: Инфра-М; Норма, 1997. – 804 с.
 7. Конституція України. – К.: Право, 1996. – 48 с.
 8. Пустовіт Ж. Соціальна держава – гарант прав та свобод людини і громадянина // Нова політика. – 1999. – № 5 (25). – С. 52–54.
 9. Світа Г. М. Середній клас: суть та умови його формування в Україні // Вісн. Львів. унів-ту: Сер.: сусп. Науки. – 1995. – № 32. – С. 84–89.
 10. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України. Монографія. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 600 с.
 11. Україна. Соціальна сфера у перехідний період. Аналіз Світового банку. – К.: Основи, 1994. – 248 с.

THE MIDDLE CLASS AS A DETERMINANT OF FORMATION OF THE SOCIAL STATE IN UKRAINE

Larisa Chetverikova

*Ivan Franko National University of L'viv , Universytets'ka Str. 1,
L'viv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

The essence of the "social state" and conditions of its formation in Ukraine are specified in this article. It is proved, that presence of middle class is the important argument of formation of the social state.

Key words: democratic, social state, legal, middle class, social politics.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2004

Прийнята до друку 23. 05. 2005